

Spéder Zsolt: Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Spéder Zsolt (2004) „Gyermekvállalás és a párkapcsolatok át-
alakulása”: in: *Társadalmi riport 2004*, Kolosi Tamás, Tóth Ist-
ván György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp.
137–151.

Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása

Spéder Zsolt

1. Egy (még) be nem fejezet átalakulás?

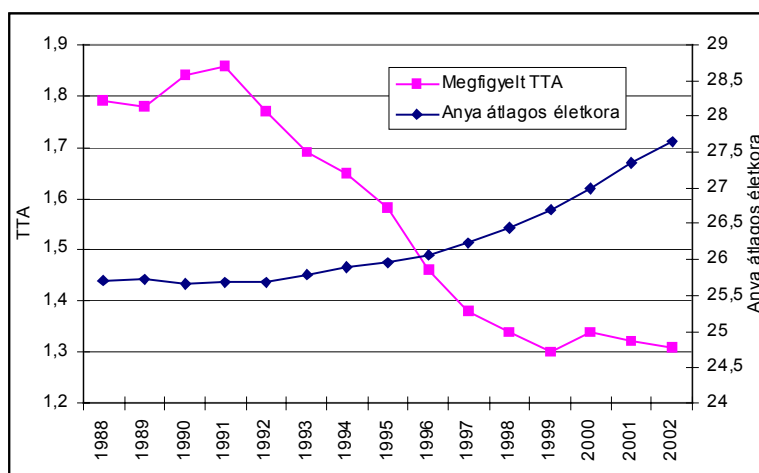
A gyermekszületések száma az elmúlt évtizedekben Magyarországon folyamatosan hullámzott, az 1990-es társadalmi átalakulást követően viszont egyértelmű és radikális csökkenés következett be. Konszenzus mutatkozik annak megítélésben, hogy míg a hullámváz jól köthető társadalom- és népesedéspolitikai intézkedésekhez, addig az elmúlt évtizedben végbement csökkenés egy új gyermekvállalási modell elterjedésének következménye. (Kamarás 2003) Ezen modellváltás lényege – igencsak leegyszerűsítve –, hogy az életciklus korai fázisában jellemző házasságkötés és gyermekvállalás egy későbbi életkorra halasztódik. Vagyis a magyar népesség, a társadalmi intézményrendszerrel, a piaci működéssel együtt a Nyugat-Európa országaira jellemző családi-gyermekvállalási modellt is „átveszi”. Kérdés azonban, hogy létezik-e egységes nyugat-európai minta? Noha a gyermekvállalási hajlandóság csökkenése a nyugat-európai országokban egységesnek látszik, és hosszú távú történeti perspektívából minden bizonnyal általánosnak tekinthető, a kivételek és a különbségek sokasága folyamatosan érveket szolgáltat a nyugat-európai minta létét kétségbevonó elképzelések mellett (pl. Coleman 2003). Különösen az északi és déli országok közötti termékenységi különbségek, a házasságon kívüli születések országok szerinti eltérő részaránya szolgáltat érveket a sokféleség fennmaradása mellett.

Míg tehát egyértelmű, hogy a magyarországi családalapítási modell, a volt szocialista országok többségével egyetemben átalakulóban van, és a jelek szerint visszafogottabb lesz a ma termékeny korban lévő nők gyermekvállalási gyakorlata, nem tudjuk, hogy az milyen termékenységi szinten állapodik meg. Abban viszont bizonyosak lehetünk, hogy a „modellváltás” még nem zárult le. Ugyan az elmúlt időszakban többször is 95 ezer körüli volt az éves gyermekszületések száma, és a teljes termékenységi arányszám¹ is már négy éve az 1,3-es mértéken áll, ami egyfajta stabilizálódásra utal, a gyermekvállaláskor jellemző átlagos életkor folyamatos növekedése, és a terve-

¹ Az átlagos gyerekszám, amit a mai gyermekvállalási gyakorlat mellett a mai generációk el fognak érni.

zett gyermekszám „változatlanlansága” azt jelzi, hogy még nem jött létre az új, stabil gyermekvállalási modell.

1. ábra. A teljes termékenységi arányszám és az anya átlagos életkora az első gyermek születésekor

Forrás: KSH Népmozgalmi adatok

A gyermekvállalást jellemző életkort máig a növekedés jellemzi: az elmúlt években nem hogy megállt volna, de erőteljesen emelkedett az első gyermeküket vállaló anyák átlagos életkora (1. ábra). Vagyis nem stabilizálódott az az életkori norma, amikor az érintettek gyermekvállalási karrierjüket elkezdik, és így nem stabilizálódhatott a befejezés ideje sem, sem pedig a vállalt gyermekszám. A majdan jellemző gyermekszám „kialakulatlanlanságára” leginkább a tervezett gyermekszám alakulása, és a tervezett, illetve a tényleges gyermekszám közötti különbségek utalnak. Az átlagos tervezett gyermekszám 1990 és 2000 között nem változott: az 1990-es évek elején és az ezredfordulót követő időszakban végzett felmérések szerint is átlagosan 2,1 gyermeket terveztek a nők (1. táblázat). A változás jelei a legfiatalabbak között se látszanak, hiszen a 2001/2002-ben a 20–24 évesek is átlagosan 2,1 gyereket terveztek.² Változás abban van, hogy nőtt az eltérés a tervezett és a

² Néma változás abban mutatkozik, hogy az átlagos 2,1 gyerek milyen tervezett családnagyságokból adódik.

tényleges gyerekszám között. A tervek és a tények közötti különbség a 25–29 éves korosztályban a legmagasabb (1,1 gyerek) és ez 0,4 gyerekkal magasabb, mint 8–9 évvel ezelőtt az első felmérés időszakában. Ez természetes, hiszen az anyák húszas éveik első felében meg nem született gyerekei itt jelentkeznek, ám igen magas a 30–34 éves korban tapasztalható eltérés növekedése is. Noha a nők a tervezettnél kevesebb gyermeket vállaltak elképzeléseiket és terveiket még nem módosították: egy olyan halasztó magatartást folytatnak, amikor terveiket még nem adták fel. A tervek és a tények között természetesen mindig van eltérés – van aki túl- és van aki alulteljesít –, de megítélésünk szerint új gyermekvállalási modelltől akkor beszélhetünk majd, ha a gyermekvállalási tervek és tények között is újra szorosabb lesz a kapcsolat.

1. táblázat. *Tervezett és tényleges átlagos gyerekszám, és a kettő különbsége nők körében, korcsoportonként 1992-ben és 2001/2002-ben*

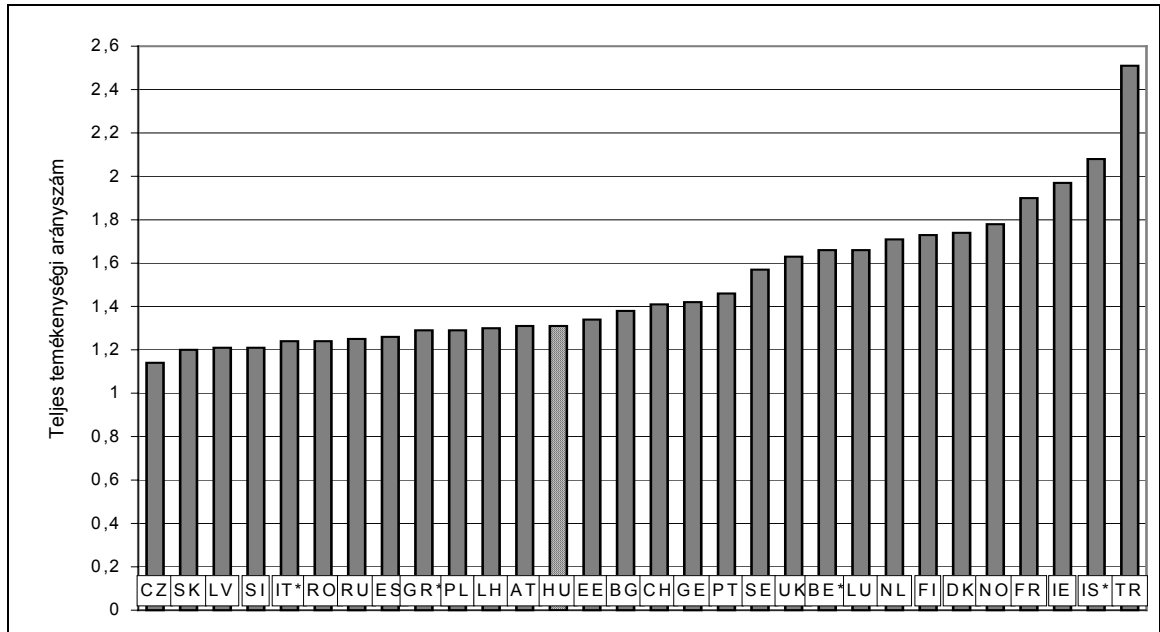
Korcsoport	1992			2001/2002		
	Terv	Tény	Különbség	Terv	Tény	Különbség
20–24	2,1	0,5	1,6	2,1	0,4	1,7
25–29	2,1	1,4	0,7	2,2	1,1	1,1
30–34	2,1	1,8	0,3	2,2	1,6	0,6
35–39	2,1	1,9	0,2	2,2	2,0	0,2

Forrás: 1992: KSH Family and Fertility Survey; 2001/2002: KSH NKI Életünk fordulópontjai.

Végül röviden térjünk vissza a nemzetközi tendenciákhoz. (2. ábra) Jól lehet Európában általánosan alacsony a gyerekszám, a nyugat-európai országok gyermekvállalási gyakorlata is átalakulóban van, pedig ezen országok lakossága nem élt át olyan mindent átható átalakulási időszakot, amelyet a volt szocialista országok lakói megtapasztaltak. Az ezredfordulón az átlagos gyerekszám Európában³ a csehországi 1,14 és az írországi 1,97 között mozog, figyelmen kívül hagyva a törökországi 2,51-es értéket. Nagy különbségek tapasztalhatók a legnépesebb európai nemzetek között, hiszen Franciaországban 1,90-es ez az érték, az Egyesült Királyságban 1,63-as, Németországban pedig 1,42. A két népes katolikus országban viszont a fentieknél is alacsonyabb: Spanyolországban 1,26, Olaszországban 1,20. A volt szocialista országokban némileg kisebb a szóródás e tekintetben: az országok többségében 1,2–1,3 körüli az átlagos gyerekszám.

³ Az adatok forrása: CE (2003).

2. ábra. Teljes termékenységi arányszámok Európában, 2001

Forrás: Saját számítás a CE (2003) alapján.

Jelölések: AT: Ausztria, BE: Belgium, BG: Bulgária, CZ: Csehország, DK: Dánia, EE: Észtország, FI: Finnország, FR: Franciaország, GE: Németország, GR: Görögország, HU: Magyarország, IS: Izland, IE: Írország, IT: Olaszország, LV: Lettország, LH: Litvánia, LU: Luxemburg, NL: Hollandia, NO: Norvégia, PL: Lengyelország, PT: Portugália, RO: Románia, RU: Oroszország, SK: Szlovákia, SI: Szlovénia, ES: Spanyolország, SE: Svédország, CH: Svájc, TR: Törökország, UK: Egyesült Királyság

2. Miért születik egyre kevesebb gyermek?

Noha tanulmányunk alapvető célja, hogy a gyermekvállalási hajlandóság alakulását összekösse a párkapcsolatok területén végbement változásokkal, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy számos próbálkozás történt a közép-kelet európai termékenységi visszaesés magyarázatára. Az általánosságra törekvő magyarázatok három nagy csoportba sorolhatók: strukturális, értékalapú, illetve diszkontinuitásra fókuszáló. Több megközelítés tárgyalja a termékenység-csökkenés bizonyos vonatkozásait. Vagyis sokféle, többnyire egymást kiegészítő, ám néha egymással vitatkozó, az elvontság különböző szintjein mozgó magyarázat-kísérlet él egymás mellett.

Az 1990 után bekövetkező, egész Közép-Kelet-Európát (a volt szocialista országokat) jellemző termékenységi visszaesést leggyakrabban a gazdasági körülmények megváltozásával, az életszínvonal romlásával, a gazdasági recesszióval magyarázzák. (UN 2000; Macura–Mochizuki–Garcia 2002). A gazdasági krízis, a csökkenő foglalkoztatás és az infláció csökkenti a rendelkezésre álló jövedelmeket. A társadalompolitikai ellátás értékvesztése és átalakulása pedig csökkenti a gyermekneveléshez igénybe vehető jóléti szolgáltatások reálértékét. A gyermekvállalás, amely az érintetteknek a mindennapi megélhetés kiadásának növekedését jelenti, tovább rontja⁴, illetve rontaná az érintettek életszínvonalát. A *krízis-hipotézis* szerint a gazdasági körülmények romlása a gyermekvállalás elhalasztásával vagy elhúzódnásával jár együtt.

A *bizonytalanság* növekedése mint a gyermekvállalást késleltető tényező a krízis-hipotézisnek is részét képezi (Macura–Mochizuki–Garcia 2002), ám önálló magyarázatként is gyakran megjelenik (Ranjan 1999), sőt eleme a diszkontinuitást hangsúlyozó közelítéseknek is. A bizonytalanság körülményei egy olyan döntés során, melynek következményei hosszú távúak és visszafordíthatatlanok, a gyermekvállalási döntések elodázását hordozhatják. A rendszerváltás a munkahelyi, a jövedelem-, illetve a státuszbizonytalanság növekedésével járt együtt, ami a gyermekvállalási döntések elodázását okoz(hat)ta.

A „*második demográfiai átmenet*” koncepciójában a kulturális rendszer, a norma- és értékrendszer – konkrétan az individualizálódás, az autonómiára való törekvés, a nemek közötti egyenlőség eszméje, a szekularizáció stb. – játszotta és játssza a centrális szerepet. Noha e koncepció az 1970-es évek nyugat-európai változásainak megértésére jött létre, kialakítóik feltételezéseiket a közép-kelet-európai térségre is érvényesnek tartják (Lesthaeghe–Surkyn

⁴ A növekvő gyermekszegénység részben ennek kifejeződése.

2002). A csökkenő termékenység elképzeléseik szerint egy beinduló és/vagy felerősödő értékváltozásnak a következménye. E koncepció sem hagyja figyelmen kívül a környezeti feltételeket: így a munkaerőpiac és a szociálpolitika átforgalmazását sem, ám a hangsúly a kulturális rendszer, az egyéni cselekvések motivációs viszonyainak átalakulására helyeződik.

Philipov *diszkontinuitást* hangsúlyozó megközelítése a társadalmi változásokon belül a törést, a gazdasági és társadalmi intézményrendszer minőségének megváltozását emeli ki (Philipov 2003). Feltételezése szerint az átalakulás (tranzíció) révén a gazdasági rendszer minőségileg új működési logikája jön létre, ez új szabályok és normák elterjedésével jár együtt. Mindez a mindennapi emberek számára anomikus állapotokat, az orientáció elvesztését okozza. Ilyen körülmények között az emberek nem vállalnak gyereket; illetve akkor vállalnak, ha őket támogató kapcsolati tőkével rendelkeznek. Egy korábbi munkánkban mi is a diszkontinuitást hangsúlyoztuk, ám alapvetően a *munkaerőpiac* átalakulását illetően. *Kornai* elméletét felhasználva arra mutatunk rá (Kornai 1980), hogy az 1990-es évek munkaerőpiaca nem csak abban különbözik a rendszerváltozás előttről, hogy szűkebb, de abban is, hogy a foglalkoztatottak helyzete abban sokkal kiszolgáltatottabb (Spéder 2003). Ez megnehezíti a munkavállalás és a családi feladatok összeegyeztetését.

A fenti közelítésekben igen fontos helyet foglal el a *felsőfokú képzésben* résztvevők *létszámának növekedése* és annak következményei. A felsőfokú képzésben való részvétel a feltételezések szerint kétféle következménnyel jár. Addig, amíg valaki a képzésben részt vesz, a fogamzástudás mai körülményei között igen kicsi, szinte nulla az esélye, hogy gyereket vállaljon. A növekvő részvétel a felsőoktatásban tehát átmenetileg egyértelműen csökkenti a termékenységet. További csökkentő hatással van a gyermekvállalásra az is, hogy a hosszú ideig képzésben résztvevők, a humán tőkéjükbe hosszú ideig beruházók a képzés befejeztével „valameddig” élvezni szeretnék a befektetett erőforrásaik hozamát, vagyis a képzést követően hosszabb-rövidebb ideig dolgozni szeretnének. Végül a felsőfokú végzettségűek esetében a legmagasabb a gyermekvállalás használati költsége is, hiszen kereseteik az átlagnál magasabbak és a gyermekvállalás esetén átmenetileg fel kell adni állásukat, amit a családi juttatások csak részben ellentételeznek. A felsőoktatás expanziója, amelyben a nők átlag felett vesznek részt, többféle mechanizmus révén „ösztönzi” és kényszeríti a propagatív korban élő fiatalokat a gyermekvállalási döntések elhalasztására.

A további magyarázatokban sok egyéb részösszefüggés is felmerül; így szó esik a fogamzástudás új módszereinek terjedéséről, a fogyasztási aspirációk növekedéséről az árupiaci kínálat kirobbanó növekedése nyomán; a lakáspiaci körülmények rosszabbodásáról, a lakáspiacra való belépés megne-

hezadásáról. E felvetéseket azonban még csak vázlatosan sem kívánjuk itt bemutatni.⁵

Tanulmányunkban külön figyelmet fordítunk, egy a magyarzatok többségében megjelenő szempontnak, a *partnerkapcsolatok átalakulásából következő* hatásnak. Másokkal együtt úgy gondoljuk, hogy a házasságkötési hajlandóság visszaesése, a házasságkötési kor kitolódása, az élettársi kapcsolatok terjedése és a gyermekvállalási hajlandóság visszaesése mögött igen szorosan összefüggő folyamatok állnak, viszont a partnerkapcsolat-formálódás és a gyermekvállalás alakulását nem egyazon tényezők alakítják (Kamárás 2003; Frejka–Ross 2001). Egymásra hatásuk lényeges szerepet játszik az új családi modell kialakulásában.

3. A partnerkapcsolatok átalakulása: házasság és együttélés

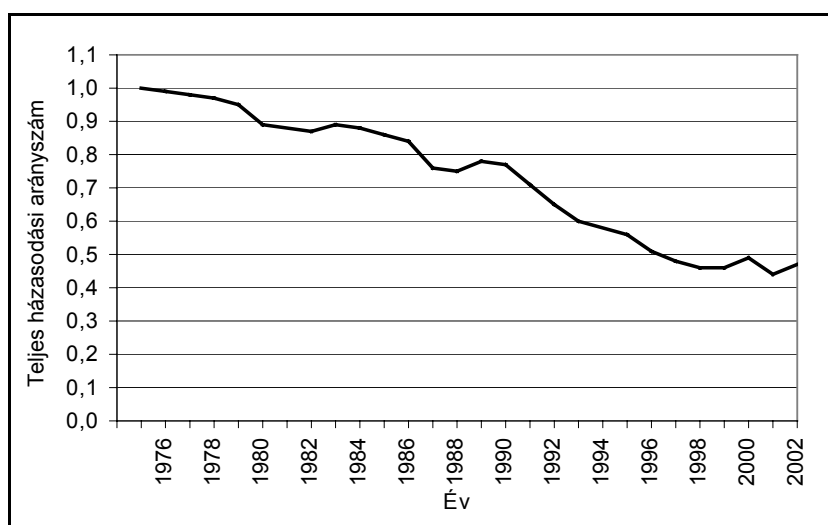
A demográfiai változások nem csak kizárólag a gyermekvállalás területét érintették. A párkapcsolatok körében is radikális változások következtek be, amelyek egyaránt jellemezték a párkapcsolatok formálódását és felbomlását is. A házasságkötések száma 1990 és 2000 között egy harmaddal csökkent, a teljes házassági arányszám, amely azt mutatja meg, hogy a jelenlegi házassági gyakorlat alapján mi a valószínűsége, hogy az érintettek valaha házasságot fognak kötni, a 0,8-as arányról 0,5 alá csökkent (3. ábra). Ez az arányszám igen érzékeny az életpályán belüli halasztás tényére, ami pedig a házasságkötéseket éppúgy jellemzi, mint a gyermekvállalást. A házasságkötések csökkenése azonban nem csak a halasztásból adódik, hanem a párkapcsolati életformák átalakulásából is. A ma párkapcsolatot alapítók ugyanis gyakran élettársi kapcsolatot hoznak létre a házasság helyett, vagy azt megelőzően. Az élettársi kapcsolat mint életforma korábban is jelen volt a magyar társadalomban (Csernákné–Pongráczné–S. Molnár 1992; Bukodi 2004), ám az átalakulás előtt leginkább mint a házasság felbomlását (válás, özvegyülés) követő párkapcsolati életforma. Ma a fiatalok ezt az életformát a házasságot megelőzően vagy azt helyettesítve választják.

A házasság és élettársi kapcsolat közötti módosulások dinamikájával leginkább az első párkapcsolatok alapján alkothatunk képet. Az első párkapcsolatok a házasság rovására, és az élettársi viszony javára végbemenő folyamatos átalakulása a már az 1960-as évek elején (1962–1966) született női kohorszban elkezdődött, és máig is tart. Az említett kohorszban, az azt megelőzőhöz képest közel kétszeresére emelkedett a partnerkapcsolati karrierjü-

⁵ Ezeknek legátfogóbb lajstroma ismereteink szerint Sobotkánál található (Sobotka 2003).

ket élettársi viszonytal kezdők részaránya, miközben a közvetlenül házasságot kötők részaránya csökkent. Az élettársi kapcsolat és a házasság közötti „dominancia-váltás” az első párkapcsolatok esetében az 1972–1976 között született, a rendszerváltás után felnőtté váltak körében ment végbe. Közöttük partnerkapcsolati karrierjüket már többen kezdik élettársi kapcsolatban, mint házasságban.

3. ábra. A teljes házasodási arányszám, 1975–2002

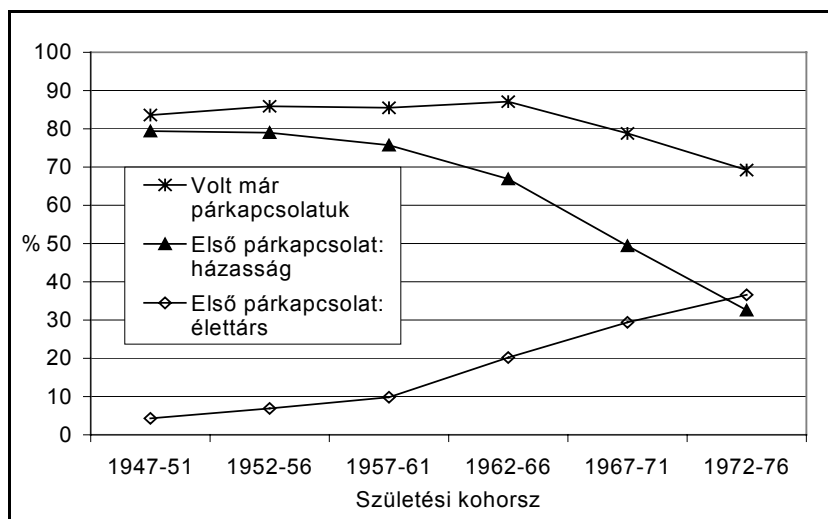

Forrás: KSH Népmozgalmi adatok

Nem zárható persze ki, hogy az e kohorszhoz tartozók és a húszas éveik végén (majd) első partnerkapcsolatukat megalapítók körében több lesz a közvetlenül házasságra lépő, ám a korábban született kohorsz adatai alapján ezt nem tartjuk valószínűnek.

A dominancia-váltás, az élettársi kapcsolat mint első párkapcsolat elterjedése történeti mértékkel mérve gyorsan következett be, mintegy 15 év alatt az élettársi kapcsolat mint első partnerkapcsolati viszony jelentéktelenből dominánssá vált.

4. ábra. A 25 éves korukig első párkapcsolatukat megalapítók, az első párkapcsolatot élettársi Kapcsolatként, illetve házasságként megkötők részaránya az egyes kohorszokban, a nők körében

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai, 2001/2002, saját számítás

Ugyanakkor tudjuk, hogy az élettársi kapcsolatok egy jelentékeny részéből házasság lesz, ezért minden egyes kohorszban sokkal magasabb a kérdés idején éppen házasságban élők aránya. Az élettársi kapcsolat mind az érintettek véleménye, mind pedig gyakorlataik szerint átmeneti életforma, belőlük nagy valószínűséggel házasság lesz (Pongráczné–Spéder 2003). Természetesen nem mindegyikből, hiszen sok élettársi kapcsolat még a házasodást megelőzően felbomlik, illetve tartósan a házasság párkapcsolati funkcióját helyettesítve marad fenn.

A 4. ábrán vegyük észre azt is, hogy a párkapcsolat-alapítás intenzitásában is történt mérsékeltebb változás: az 1967–1971 között született nők kohorszájától kezdve csökkent a meghatározott életkorig párkapcsolatot alapítók részaránya.

Figyelmünket a történi változások felé fordítva, egyértelműnek látszik, hogy a házasodási hajlandóság csökkenése messze megelőzte a rendszerváltozás időszakát. (3. ábra) Az élettársi kapcsolatok mint első párkapcsolatok gyakorisága is egyértelműen a rendszerváltozást megelőzően indult. Az első párkapcsolat kialakításában jelentkező enyhe halasztás viszont a rendszervál-

tozáshoz kötődik, ami egyértelműen katalizátor szerepet játszott a korábban beinduló folyamatokban: 1990 után erőteljesen visszaesett a házasságkötések száma, és megnőtt a párkapcsolati karrierjüket élettársi kapcsolatban kezdők részaránya. Mielőtt megvizsgáljuk e változások hatását a termékenységre, tekintsük át a házasságok megszűnését bemutató tendenciákat.

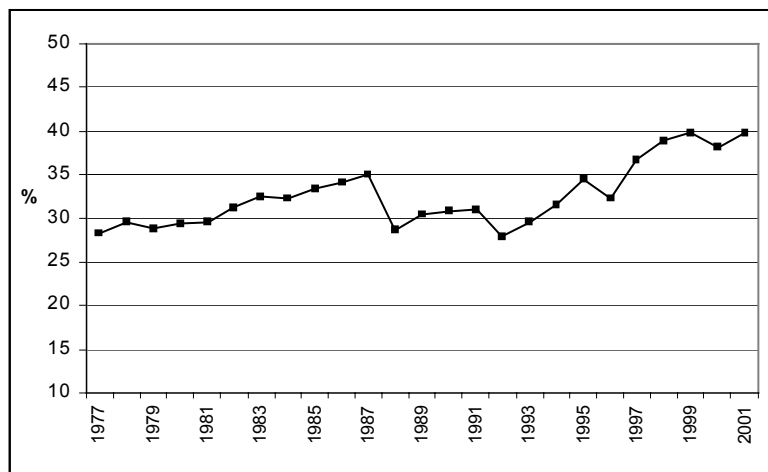
4. Folyamatosan növekvő válási kockázatok

A házasság mint kizárólagos párkapcsolati forma „bomlása” nem az élettársi kapcsolatok terjedésével indult meg. A házasság „örök” voltát mind történetileg, mind pedig fogalmilag a válások terjedése szüntette meg. A válás révén történő házasság-megszűnés az elmúlt évszázadban folyamatosan jelen volt a magyar társadalomban, ám sokáig mint „perifériális” jelenség (Lócsei 1978; Csernák 1996). Terjedése és felfutása Lócsei Pál szerint az erőltetett iparosodáshoz, a mobilitáshoz, a család anyagi-gazdasági funkcióinak kényszerű megszüntetéséhez, a nők munkába állásához, a nagy társadalmi katalizmákhöz kötődik (Lócsei 1978). A teljes válási arányszám, ami a házasságok válással való megszűnésének egyik indikátora, az 1970-es évek végén már egyharmados arány körül mozgott (5. ábra). Ezen arányszám az 1980-as években előbb emelkedett, majd csökkent, és az 1990-es évek elejétől folyamatosan 40% körüli szintre emelkedett. A mai házassági és válási gyakorlat alapján tehát az feltételezhető, hogy a megkötött házasságok negytedede válással fog végződni.

A válást az első időszakban újránházassodás követte, majd fokozatosan alakult ki, különösen az alsóbb társadalmi csoportok között, hogy a házasság felbomlását követően az élettársi kapcsolat lesz nő és férfi együttélését legitimáló keret. (Csernák 1996) További kutatást igényel még annak pontos meghatározása, hogy a válás milyen szerepet játszott a párkapcsolatok differenciálódásában. Lesthaeghe (1996) azt állítja, hogy a válás terjedése jelenti a „második demográfiai átmenet” indulását. Ha ez így van, akkor ez a demográfiai átmenet Magyarországon már igen korán, még a szocializmus hőskorában elindult. Ugyanakkor az 1970–80-as éveket hullámzó keresztmetszeti, ám magas befejezett termékenység jellemzi, és nincsen jele a házasságon kívüli születések növekedésének. (Kamarás 1998) Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a válás több vonatkozásban is szerepet játszott az „örök házasság” gyakorlatának és hétköznapi ideájának „felszámolásában” közvetlenül, és közvetve az élettársi kapcsolatok gyakorlatának terjedésével is. A válás utáni együttélés megtűrése ugyanis az első lépés lehetett a házasság előtt és mellett kialakuló élettársi kapcsolatok társadalmi elfogadtatásában, és így

közvetve az élettársi kapcsolatok mint a párkapcsolati karrierek induló stációjának elterjedésében.

5. ábra. Teljes válási arányszámok Magyarországon, 1977–2001 (%)

Forrás: KSH Népszámlai adatok

5. Gyermekvállalás instabil párkapcsolati környezetben

Noha házasság és élettársi kapcsolat között a „párkapcsolati funkciókat” illetően egyre nagyobb az átfedés, és a jelenleg házasságban élők szocio-ökonomiai jegyei alig különböznek az élettársi kapcsolatban élőkétől (Pongráczné-Spéder 2003), gyermekvállalási magatartásuk igencsak eltérő. A házások 1,83-os átlagos gyermekszámával szemben az élettársi kapcsolatban élőknek átlagosan csak 1,17 gyermeke van. A házasságban, illetve élettársi kapcsolatban élők *termékenységi magatartásának* különbsége elsősorban a két csoport korösszetételére vezethető vissza. Ha a házásokat életkor szerint megkülönböztetjük,⁶ akkor közöttük az átlagos gyerekszám rendre: 1,64; 1,98; 1,83. A hajadon élettársi kapcsolatban élők átlagosan 0,65 gyermekkel, az elváltként és özvegyen élettársi kapcsolatban élők 1,93 gyermekkel rendelkeznek. A

⁶ Három házasságkohortot különböztettünk meg a házásokat és élettársakat összehasonlító elemzésünkben, melyek a 18–39, 40–59 és az 59 év felettek voltak.

gyermekszám szerinti 2. táblázat alapján tovább finomodik a kép. A házások között nincsen igazán éles különbség, a kétgyermekes család túlsúlya jellemzi őket. Sőt azt is megállapíthatjuk, hogy a fiatal házások tulajdonképpen nincsenek lemaradva a középkorúaktól. A kétféle típusú élettársi kapcsolat viszont markánsan különböző termékenységi magatartásra utal. A hajadon élettársi kapcsolatban élők döntő többségénél (59,9%) nincsen gyermek, és egyötödüknél csak egy gyermek van. A gyermekvállalásban ők a legkevésbé aktívak. Az elváltan, özvegyen egyedül élők között a legtöbb a sokgyermekes, és viszonylag alacsony a kétgyermekesek száma is. E csoport jelenlegi termékenysége megegyezik az 1970-es és 1980-as években jellemzővel (Csernáké–Pongráczné–S. Molnár 1992). Termékenységi szempontból ez tűnik a legheterogénabb csoportnak. A hajadon élettársi kapcsolatok gyors terjedése tehát arra utal, hogy e partnerkapcsolati forma házasság elé való „beékelődése” a gyermekvállalás átmeneti csökkenésével, elhalasztásával jár.

2. táblázat. *A párkapcsolatban élők gyermekszámának megoszlása az együttélés formája szerint, 2001/2002 (%)*

Gyermekszám	Házasság			Élettársak		Összesen
	18–39 éves	40–59 éves	59 év feletti	Hajadon	Elvált/özvegy	
Nincs	13,8	5,2	7,9	59,9	9,5	12,3
1	29,2	19,9	27,9	22,8	31,0	24,7
2	40,9	54,8	47,1	12,3	36,1	45,5
3	12,3	15,0	11,9	3,7	13,9	12,8
4	3,8	5,1	5,2	1,3	9,5	4,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
N	2723	4215	1953	759	538	10 188

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai, 2001/2002

A halasztásról pontosabb képet kapunk, ha megvizsgáljuk, hogy mennyiben tér el az élettársként, illetve a közvetlenül házasságként induló párkapcsolatok termékenysége. Terjedelmi okok miatt itt csak azt tudjuk megvizsgálni, hogy az eltérően induló párkapcsolatokban egy adott idő múlva milyen eséllyel születik meg az első gyermek.⁷ A termékenység mértékének azt

⁷ A párkapcsolati karriernek hatását és történeti, időbeli módosulását máshol részletesen vizsgáltuk. Megállapításaink ezen vizsgálatokra is alapozódnak, ha a konkrét adatokat terjedelmi okok miatt nincs is lehetőségünk bemutatni (Spéder 2004).

tekintettük, hogy az első tartós párkapcsolat után 5, illetve 7 éven belül született-e gyermeke az érintetteknek.

Az első partnerkapcsolat típusa egyértelműen befolyásolja, hogy az érintettek egy meghatározott időszakon belül vállalnak-e gyereket vagy sem. A közvetlenül házassági együttéléssel induló partnerkapcsolatokon belül az érintettek nagy többsége, 86%-a 5 éven belül vállal gyermeket. Ha a vizsgált időszakot 7 évre emeljük, akkor az arány 90%-ra nő (3. táblázat). A partnerkapcsolati karrierjüket élettársként kezdő nők 67%-a vállalt már legalább egy gyermeket 5 éves együttélés után. E csoporton belül erőteljesebb a növekedés, ha az 5 éves intervallumot 7 évre emeljük: ekkor valamivel több mint háromnegyedük (77%) vállalt már gyermeket. Az élettársi kapcsolatban indulók között gyermeket vállalók aránya természetesen tovább növekedne, ha az időintervallumot tovább nyújtanánk, ám az akkor sem nem érné el a házasságban élőkre vonatkozó gyermekvállalási arányt.⁸ A növekedés oka kettős: a partnerkapcsolati időtartamának növekedésével (meghatározott ideig) nő a gyermekvállalás esélye (kumulatív valószínűség), illetve az élettársak közül sokan megházasodnak, és „ennek révén” nő a gyermekvállalási hajlandóság. Másrészt az élettársi kapcsolatként induló együttélések termékenysége nem éri el a házassággal indulókat, hiszen az első élettársi kapcsolat, ahogy azt máshol megmutattuk (Spéder 2004), „bomlékonyabb”, és a felbomlott kapcsolat után egyedül töltött időszakokban lecsökken a gyermekvállalás esélye.

3. táblázat. *Gyermekvállalási hajlandóság 5, illetve 7 évvel az első partnerkapcsolatot követően az együttélés típusa szerint, nők*

Legalább egy gyermeke született az első párkapcsolat megalapítását követő	Első párkapcsolata	
	házasság	élettársi kapcsolat
5 éven belül	85,8	67,2
7 éven belül	90,3	77,0

Forrás: 1992: KSH Family and Fertility Survey; 2001/2002: KSH NKI Életünk fordulópontjai.
Megjegyzés: Az elemzésben szereplő párkapcsolatokat 1996, illetve 1994 előtt alapították, kötötték.

Bár az elváltak között egyre erőteljesebben nő a kisgyermekesek aránya – és miközben kimutattuk, a válás nem csökkenti lényegesen a gyermekvállalást (2. táblázat) –, fel kell hívnunk arra a figyelmet, hogy a jövőbeni válások egy, már eleve halasztottan induló gyermekvállalási karrierben jelentenek

⁸ Ugyanakkor ezzel egyre inkább csökken a vizsgálható személyek részaránya, hiszen az elemzésből folyamatosan kizáródnának azok, akik az 1990-es években kezdték partnerkapcsolatukat.

párkapcsolatváltást, éppen ezért hozzájárulhatnak a gyermekvállalási tervek megvalósításának további halasztásához.

A párkapcsolatok átalakulása, a párkapcsolati karrierek kezdetének halasztódása, az első párkapcsolat kevesebb elkötelezettséget igénylő, élettársi kapcsolatként való indítása, az élettársi kapcsolatok tartamának növekedése, a válások valószínűségének növekedése olyan új jelenségek, amelyek közvetlenül és közvetetten is hozzájárulnak a termékenység 1990-es évekbeli csökkenéséhez. A párkapcsolatok differenciálódása mögött meghúzódó okok (Bukodi 2004) persze nagyon hasonlóak a termékenység csökkenésének magyarázatára kialakított elképzelésekhez, de nem egyeznek meg azokkal. A párkapcsolatok alakulása és a gyermekvállalási magatartás változásai közötti relációk pontos feltárása természetesen további kutatásokat igényel.

IRODALOM

- Bukodi E. 2004: Ki kivel (nem) házasodik? Párvalasztás Magyarországon. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.
- Carlson, E. – A. Klinger 1987: Patterns in life: unmarried couples in Hungary. *European Journal of Population*, Vol. 3, 85–59. p.
- Cseh-Szombathy L. 1979: Családszociológiai problémák és módszerek. Budapest: Gondolat.
- Csernák J.-né – Pongrácz T.-né – S. Molnár E. 1992: Élettársi kapcsolatok Magyarországon. NKI Kutatási Jelentések 46. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Csernák J.-né 1996: Házasság és válás Magyarországon, 1870–1994. *Demográfia*, XXXIX. évf. 2–3. sz. 108–135. p.
- Colemann, D. 2003: Hozzászólás a „Second Demographic Transition” vitán Varsóban, az európai népesedési konferencián (EAPS 2003). 2003. augusztus 29.
- CE 2003: Recent demographic trends 2002. Strassburg: Council of Europe.
- Frejka, T. – J. Ross 2001: Paths to subreplacement fertility: The empirical evidence. In: Bulatao, R.A. – J.B. Casterline eds.: *Global fertility transition. A supplement to vol. 27. Population and Development Review*, New York: Population Council, 213–254. p.
- Frejka, T.– J-P. Sardon 2003: Fertility trends and prospects in Central and Eastern Europe: the cohort perspective. In: Kotowska, I. E. – J. Jozwiak, eds.: *Population of Central and Eastern Europe: challenges and opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 91–116. p.
- Kamarás F. 2003: A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In: Spéder Zs. szerk.: *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest: Századvég, 19–64. p.
- Kornai J. 1980: A hiány. Budapest: KJK.
- Lesthaeghe, R. 1995: The second demographic transition – An interpretation. Mason, K.O. –A-M. Jensen eds. : *Gender and family. Change in industrial societies*. Oxford: Clarendon Press, 17–62. p.
- Lesthaeghe, R. – J. Surkyn 2002: New forms of household formation in Central and Eastern Europe. Are they related to newly emerging value orientation? New York, Geneva: UNECE Economic Survey of Europe 2002–1. Ch. 6, 197–216. p.
- Lócsei P. 1978: A házasságomlás problémái Magyarországon. In.: Cseh-Szombathy L. szerk.: *A változó család*. Budapest: Kossuth, 85–125. p.

- Macura, M. – S. Y. Mochizuki – J. L. Garcia 2002: Europe's fertility and partnership: selected developments during the last ten years. In: Macura, M. – G. Beets eds.: Dynamics of fertility and partnership in Europe. Insights and lessons from comparative research. New York and Geneva: United Nations, 27–56. p.
- S. Molnár E. 2003: Házasságon kívüli születések a XX. század utolsó évtizedeiben. In: Spéder Zs. szerk.: Család és népesség – itthon és Európában. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet – Századvég, 65–85. p.
- S. Molnár E – Pongrácz T-né 1998: Az 1995-ben házasságon kívül szült nők életformaváltozásainak vizsgálata. In: S. Molnár E. – Pongrácz T.-né – Kamarás F. – Hablicsek L. szerk.: Házasságon kívüli szülések. KSH NKI, Kutatási Jelentések 61. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 55–156. p.
- Philipov, D. 2003: Fertility in times of discontinuous societal change. In: Kotowska, I. E. – J. Jozwiak eds.: Population of Central and Eastern Europe: Challenges and opportunities. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 665–690. p.
- Pongrácz T.-né – Spéder Zs. 2003: Párkapcsolatok az ezredfordulón. Szociológiai Szemle, 3. sz. 55–75. p.
- Ranjan, P. 1999: Fertility behaviour under income uncertainty. European Journal of Population, Vol. 15, 25–43. p.
- Sobotka, T. 2003: Understanding lower and later fertility in Central and Eastern Europe. In: In: Kotowska, I. E. – J. Jozwiak eds.: Population of Central and Eastern Europe: Challenges and opportunities. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 691–724. p.
- Spéder Zs. 2003: Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. In: Spéder Zs. szerk.: Család és népesség – itthon és Európában. Budapest: Századvég, 86–112. p.
- Spéder, Zs. 2004: A patchwork for understanding Hungarian fertility decline – insights from a 'pre' GGS. Paper presented at the Max Planck Institute für demographische Forschung. Rostock, Germany. UN 2000: Fertility decline in the transition economics, 1988–1998: Economic and social factors revisited. Economic Survey of Europe 2000. N1. New York and Geneva: United Nations.
- Van de Kaa, D. 1987: Europe's second demographic transition. Population Bulletin, Vol. 42, No. 1. 1–57. p.
- Waite, L. J. – M. Gallagher 2000: The case for marriage. New York: Broadway Books.